

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король С. М., канд. політ. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Піскун В. М., д-р іст. наук;
Семенов В. М., канд. наук з держ. упр.;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 11 від 11.05. 2017 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях:
історія, проблеми, перспективи** : матер. IV Всеукр. наук.-
практ. конф. : у 2 част. (Суми, 19 травня 2017 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський
державний університет, 2017. – Ч. 1. – 100 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 703 від 5 грудня 2016 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ДЕГТЯРЬОВ С. І.
(Сумський державний університет)

СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА ЯК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІНСТИТУЦІЇ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ*

Побудова громадянського суспільства нерозривно зв'язана з встановленням верховенства права у такому суспільстві. Ще в античні часи виникла формула, перефразована у ХІХ ст. відомим істориком права М. В. Варадіновим: «Закон есть залог гражданского общества, на основании коего все, находящиеся в государстве, обязаны устраивать жизнь свою» [2, с. 53]. Актуальною є проблема розбудови правового громадянського суспільства і в сучасній Україні. Слід погодитися з думкою сучасної дослідниці М. Бабич-Трофименко про те, що «новий правовий і соціальний устрій створив майже необмежені можливості для процесів недержавної суспільної організації та подальшого утвердження громадянського суспільства». Але, здається, що саме суспільство з різних причин поки що не може скористатися цим повною мірою. Хоча «активне громадянське суспільство є життєво необхідним для подальшого перетворення України у відкрите демократичне суспільство» [1, с. 141, 142].

Україна намагається позиціонувати себе правовою державою. Хоча, звичайно, щоб стати такою треба ще багато чого досягти. Повноцінне громадянське суспільство може існувати лише у правовій державі, де панує верховенство закону. В Україні на сьогодні існують державне законодавство, система правових норм, технічні процедури прийняття та змін

---

* Робота виконана у рамках реалізації науково-дослідної тематики 15.01.10-02.16/18 ЗП «Механізми впливу інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні».

законодавства. Але при цьому гостро стоїть проблема з соціологічним аспектом права. В українському суспільстві право втілюється у життя поки що не належним чином – закон не завжди виконується чи поважається. Існуюча система «винагороджує здатність обходити закони, вдається до шахрайства через неформальні мережі, що не зважають на закон» [4, с. 130].

Саме ж питання побудови громадянського суспільства в Україні має досить довгу історію. Декілька століть відбувався складний процес формування української нації. Він супроводжувався появою різноманітних людських об'єднань, які можна назвати своєрідним праобразом тих чи інших суспільних інститутів. Усі вони сприяли становленню української нації; в умовах відсутності української державності виступали посередниками між українським населенням та неукраїнською владою, у різний спосіб відстоюючи його (населення) політичні, культурні та інші інтереси, а інколи й саме право на існування.

До подібних утворень, на нашу думку, слід віднести такий феномен української історії, як козацтво, яке, за словами відомого історика О. Оглоблина, ще наприкінці XVI ст. перейняло на себе роль «національного речника українського народу» [5, с. 11].

Під час відстоювання ідеї руської нації мав місце внутрішній, соціальний конфлікт. Довгий час руська шляхта вважала себе єдиним представником руського народу. «І православні, і уніятські шляхтичі відкидали претензії нешляхетських соціальних груп репрезентувати руський народ і релігію перед зовнішнім світом». Проти нешляхетського духівництва шляхта виступала відкрито, відмовляючи йому у праві представляти руську націю. Така ж позиція була і щодо козаків, але шляхом мовчазного їх ігнорування або обережної критики [6, с. 207, 213].

Поруч із розвитком концепцій (національних ідентичностей) низки східноєвропейських націй у ранньомодерний період в Україні формується концепція Русі або «народу руського». Першими соціальними групами, що стали на захист цієї ідеї (та православної, руської релігії), з-поміж непривілейованих верств населення стали об'єднане у братства міщанство та козацтво [6, с. 202].

До самого кінця XVI ст. зміст концепції руської нації диктувався майже виключно представниками князівсько-шляхетської верстви, що мала стародавнє руське походження. Але дане трактування було надто вузьким і несприйнятним для низки інших, менш привілейованих верств населення. У результаті в першій чверті XVII ст. роль захисника інтересів «народу руського» та православ'я перебрало на себе козацтво. З цього часу більш популярним стає бачення православної церкви на концепцію руського народу. Воно було значно ширшим, ніж шляхетське, що підтверджується полемічними творами 1620-х років (Й. Борецького, Г. Смотрицького, Й. Кунцевича). За ними руська (православна) церква і народ ототожнювалися, «а оскільки за такою логікою руська церква охоплювала весь руський народ, то, нація, як і сама церква, мала охоплювати всі суспільні верстви Русі – від князів до посполства» [6, с. 214]. Зокрема у «Протестації» Й. Борецького та інших православних ієрархів від 1621 р. українських козаків позиціоновано як:

- «продовжувачів справи великих київських князів і частину народу руського»;
- християн, які самі захищали православ'я;
- «людей рицарських», що вказувало на їхнє моральне право бути частиною князівсько-шляхетської Русі».

Фактично відбулася модифікація старої моделі руської нації [6, с. 216, 217].

В цілому козацтво як явище змогло зайняти своєрідну суспільно-політичну нішу. Польський, турецький, російський,

низка інших європейських урядів визнавали важливе значення цього прошарку українського населення і мали з ним тісні контакти (як у вигляді конфліктів, так і цілком мирні) упродовж тривалого часу. Козацтво активно підтримувалося українським селянством. У кінцевому результаті це та низка інших факторів призвели до численних конфліктів з польською державною системою і закінчилося «великою національною революцією 1648 року» [3, с. 446]. Фактично, виступаючи виразником інтересів українського народу, значною мірою саме козацтво спромоглося вибороти для нього державність і певний час виступати у цій державі у ролі певного суспільного (громадянського) інституту. Український історик О. Оглоблин вважав, що «утворення Української Козацької держави як спадкоємця старої Руської (Київської) імперії було найбільшим політичним досягненням українського народу...» [5, с. 11].

Українська козацька державність виникла у середині XVII ст., хоча сам проект створення такої держави виник ще у 1590-х роках. Таку пропозицію висував київський католицький єпископ Юзеф Верещинський. Він пропонував створити козацьке князівство на землях Наддніпрянщини для захисту Речі Посполитої від нападів татар. Пізніше така ж ідея, чи навіть мета, стояла і перед Б. Хмельницьким. Історик С. Плохій навіть вважав, що «оскільки гетьманський план не розривав цілковито з Річчю Посполитою, це була, певною мірою, реалізація мрій руської шляхти про новий устрій держави, де Русь посіла б рівні права з Польщею та Литвою». Взагалі козацтво пройшло складний шлях еволюції від степових промисловиків і розбійників до організованої військово-суспільної сили. Вони отримали низку привілеїв, свобод, прав окремого суспільного стану, а згодом змогли побудувати власну державу [6, с. 77, 78-79, 92].

---

1. *Бабич-Трофименко М.* Право як інфраструктура: Подолання перешкод розвитку демократичної держави // Українське суспільство на шляху

перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 132-148.

2. *Варадинов Н. В.* О законе по римскому праву (Окончание) // Журнал Министерства внутренних дел. – 1856. – Кн. 9. – Ч. XX. – Отд. II. – С. 23-59.

3. *Дорошенко Д.* Слов'янський світ у його минулому й сучасному / Упоряд., вст. ст. та прим.: Л. Белей. – К.: Темпора, 2010. – 784 с.

4. *Ісаїв В.* Передумови громадянського суспільства в Україні: актуальність української соціальної думки початку ХХ століття // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 124-131.

5. *Оглоблин О.* Українсько-московська угода 1654. – Київ–Львів, 2005. – 132 с.

6. *Плохій С.* Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К.: Критика, 2006. – 496 с.

ЗЯКУН А. І.

(Сумський державний університет)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ФЕНОМЕН «ШКОЛИ АКАДЕМІКІВ» ПАВЛА ГАЛАГАНА

Останнім часом в Україні здійснюється реформування системи освіти усіх рівнів, тому постає потреба звернення до історії становлення освітніх закладів, які були основою створення інтелектуальної еліти української нації в ХІХ столітті. Яскравим прикладом такої діяльності була Колегія Павла Галагана або як її ще називають «школа академіків». Чому академіків, бо з незначної кількості її випускників Україна отримала видатних наукових і освітньо-культурних діячів А. Кримського, О. Малиновського, О. Максимейко, В. Липського, М. Драй-Хмару, П. Филиповича та інших, які своєю працею дали значний поштовх у розквіт національної та світової науки, освіти й культури.